

Türkmenleriň galkanlary

söweşjeň

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Türkmenleriň söweşjeň galkanlary

TÜRKMENLERİŇ SÖWEŞJEŇ GALKANLARY

■ Galkanlar

Gadymy Türkmenistanyň esgerleriniň goşmaça serişdesi galkan bolupdyr. Antik awtory Dion Kassiý: ''Parfiýalylar galkan ulanmaýar, emma olaryň goşunlary atyň üstünde ýáý atyjylardan hem-de naýza atyjylardan ybaratdyr we olaryň köpüsiniň harby esbaplary doly üpjündir''(1) □ diýip belleýär. Gadymy taryhçy öz maglumatynda galkan zerurlygynyň ýoklugy sebäpli, agyr ýaraglanan parfiýaly esgerleriň ony goşmaça gorag hökmünde ulanmandygyny aýratyn nygtaýar. Emma arheologiyá we şekil çekmek sungatynyň maglumatlary parfiýalylaryň galkan ulanandygyny subut edýär. Megerem, olarda galkan ýeňil ýaraglanan we ortaça ýaraglanan esgerleriň harby esbaplarynyň düzümine girendir. Ärsaglar eýýamynyň parfiýaly egerleriniň galkanlary öz şekillerine görä alty görnüşe bölünýär.

1. Uzyn çöplerden gurnalyp, ýślaryna gaýys goýuşdyryp birleşdirilen, gönüburçluk şekilli galkanlar;
2. Süýünmek şekilli (üç nusgasy – metal sudurly; üç bölekden gurnalan; köp sanly ýuka tagtajyklardan gurnalan);
3. Kiçeňräk, tegelek;
4. Legen şekilli (örülen);
5. Alty burçly;
6. Pişme şekilli.

Galkanyň käbir görnüşleri (birinji, altynjy, belki, üçünji we dördünji) Göndogar (şol sanda çarwa) toplumyna, beýlekileri (ikinji we bäsinji) – antik döwür toplumyna degişlidir(2).

M. Ý. Massonyň belleýşi ýaly, Köne Nusaýda ýuze çykarylan uly

we kiçi süýnmek galkanlaryň demir halkalardan edilen sudurlary bar. Şol halklaryň daşyna nagışly bezeg şaylary dakylan irimçik gaýyış çekilipdir. Halkalaryň biriniň (ulusynyň) ortasynda üç dişli uzyn demir ýerleşdirilipdir, gyralarynda bolsa çalarak ýaýylan ganatly on sany agajyň şekilleri gezekleşdirilip çekilipdir(3).

III-IV asyrkarda Merkezi Aziýada gönüburçlyk şekilli galkanlar has giňden ýaýrapdyr. Olaryň boýy 60 sm-den 150 sm-e ýetipdir. Çarçuwanyň, tagtanyň, taýagyň yüzüne çekdirilip berkidilen galyň we gaty gaýyış galkanlary çeýe edipdir we olaryň gorag häsiýetlerini ýokarlandyrypdyr(4).

Takmynan, VI asyrda tegelek galkanlar gönüburç galkanlary gysyp çykarýar. Olaryň kiçeňräk (ortaçzyzyg 40-50 sm), şeýle hem uly (ortaçzyzyg 80 sm-e ýetýän) görnüşleri-de bolupdyr. Gaýsy tagtanyň yüzüne çekipdirler, daşyna demir aýlapdyrlar ýa-da ortasyna tegelek demir kakyp berkidilipdirler(5). Megerem, kiçeňräk tegelek galkanlar atly esgerleriň öňünü tutup, gorag serişdesi bolandyr. Sebäbi olar pyýada goşun esgeriniň bütin göwresini gorap bilmändir. Atly söweşijiniň göwresiniň diňe ýokarky bölegi goralsa, ýeterlik bolupdyr, sebäbi eýeriň gaşy belli bir derejede gorag hyzmatyny ýerine ýetiripdir(6).

■ Galkan □ esger üçin ygtybarly gorag serişdesidir. ''Gorkut ata'' şadessanynda jigitleriň ''galkan bilen goranyp'', galanyň derwezesini döwendigi hakynda gürrüň edilýär(7).

Biziň pikirimizçe, L.A.Bobrowyň we Ý. S. Hudýakowyň: ''Galkanyň Orta Aziýada XVI □ XVII asyrlarda giňden ýaýran esasy görnüşleri sebite Çingiz han tarapyndan getirilipdir...'' ýa-da: ''Çybykdan örulen galkanlar sebite mongollar tarapyndan getirilipdir we örän tiz wagtda Kiçi Aziýadan we Gündogar Ýewropadan tä Koreýa we Hytaýa çenli bolan çäkleriň esgerleriniň arasynda meşhurlyk gazanypdyr(8)'' – diýen pikirleri örän jedelli bolup görünýär. Sebäbi tegelek we çybykdan örulen galkanlar Orta Aziýada eýýäm parfiýalylar döwründe ulanylypdyr. Parfiýalylaryň garyndaş sarmat taýpalarynda-da çybykdan örulen galknlaryň bolandygy barada

Strabon belleýär: ''Olarda (sarmatlarda ☐ Ö. G.) öküziň ýaga ýatyrylan hamyndan edilen tuwulgalar we sowutlar ulanylýar. Olar örme galkanlary gorag serişdesi hökmünde göterýärler(9)''.

Giçki orta asyrlar döwründen başlap, tä olaryň ulanyşdan galan wagtlaryna çenli, orta aziýaly atly esgerleriň harby esbaplarynyň düzümünde galkanyň şu aşakdaky görnüşleri bolupdyr: çybykdan örulen ☐ konus şekilli suduryň daşyndan çybyk örülipdir we soňra sapak bilen torlaşdyrylyp, reňkli geometrik nagış emele getirilipdir; galkanlaryň konusynyň ujunda bir (ýa-da birnäçe) tegelek demir bolupdyr; gaýışdan edilen ☐ galyň gaýışdan edilen, konus şekilli, ortasy tegelek demirli, demir örtükler bilen berkidilen; ağaç galkanlar ☐ tegelek, tekiz, daşyna gaýış çekilen we tegelek demir hem-de örtükler bilen berkidilen; bütewiligine süýlen ýa-da ýasy demir bölekleri bilen doly örtülen galkanlar. Bu galkanlar dürli bezegler we dürli reňkli boýaglar bilen owadan bezelipdir(10).

Şeýlelikde, galkan ygtybarly we berk, öňüni tutup duran goraýy serişde bolupdyr. Yöne ony ökde ulanmak üçin, uzak wagtlap we erjel türgenleşmeli bolupdyr.

■ ÇEŞMELER:

1. Hazanow A. M. Katafraktarii i ih rol w istorii woýennogo isskustwa – file://C:/WINDOWS/ Raboçiý/ 20 stol/ arh/ x/ 20 Legio/ 201-5/20/20 Woýenno-istoričeskiý. S. 13.
2. Nikonorow W. P. Agzalan eser. S. 13.
3. Masson M. E. Narody i oblasti ýuľnoý çasti Turkmenistana w sostawe Parfýanskogo gosudarstwa//Trudy ÝUTAKE. – Aşhabad, 1955. T.V. S.46.
4. Gorelik M. B. Agzalan eser, S. 166-167.
5. Şol ýerde. S. 175.
6. Lipes R. S. Obrazy batyra i ýego konýa w týurko-mongolskom epose. ☐ M., 1984. S. 68.
7. Kniga moego deda Korkuta. Oguzskiý geroiçeskiý epos/ Per. W. W. Bortolda. ☐ M.-L.. 1962. S. 97.

8. Bobrow. L. A., Hudýakow Ýu. S. Agzalan eser. S. 135.
9. Strabon. Geografiýa w knigah / Per. i kom. G. A. Stratanskogo – M., 1964. S. 281.
10. Bobrow L. A. Hudýakow Ý. S. Agzalan eser. S. 135 – 136.

“AZIÝANYŇ GERÇEKLERİ”, Aşgabat-2012.

Öwez GÜNDÖGDYÝEW.

Taryhy makalalar